

Meer werk door langere openstelling van winkels?

Vanaf afgelopen zomer woedt er een discussie over de effecten van de verruiming van de openingstijden van winkels. Wat zijn de effecten voor de werkgelegenheid en de structuur van de detailhandel?

In hun artikel in *ESB* laten Kremers, Gradus en Heijmans geen misverstand bestaan over hun persoonlijke visie: "De meest heldere benadering zou zijn om uit te gaan van volledige liberalisatie, en vervolgens te bezien of er gronden zijn voor gerichte uitzonderingen (b.v. op zondag). De Winkelsluitingswet zou kunnen worden afgeschaft, of tenminste zodanig aangepast dat het consumentenbelang de centrale doelstelling wordt en andere overwegingen niet meer zijn dan randvoorwaarden. Dat betekent dat de logica van de wet wordt omgekeerd."¹

Kremers c.s. berekenen dat een verruiming van de Winkelsluitingswet 7000 arbeidsplaatsen op kan leveren. Als dat zo is, stelt dat de FNV Dienstbond voor een lastig vraagstuk: zo'n kans op meer werk laten lopen vanwege het verzet onder werknemers in de detailhandel tegen langere openstelling van de winkels?

De kern van hun redenering is de volgende. Langere openstelling betekent meer efficiency: met minder arbeid kan meer omzet gemaakt worden. Dat betekent bij dezelfde omzet overigens minder werkgelegenheid. Meer efficiency betekent lagere kosten. Dan kunnen de afzetprijzen dus omlaag. Dan gaan de afzetprijzen ook omlaag. En dan gaat de omzet (in volume) omhoog (de prijselasticiteit van voedingsmiddelen is namelijk aanzienlijk: -9,7). Meer omzet betekent meer werkgelegenheid. Voor een positief effect op de werkgelegenheid moet het saldo van deze twee effecten positief zijn. Maken de auteurs dat ook hard? Worden hun conclusies gestaafd door de ervaringen met de beperkte verruiming van de openstellingstijd in 1993? En wat zijn de verwachtingen m.b.t. de aard van de werkgelegenheid?

Neemt de efficiency toe?

Vaste arbeidsinzet

Winkels hebben vaste arbeidskosten: per uur openingstijd moet er minstens één werknemer aanwezig zijn. In een supermarkt met meerdere afzonderlijke afdelingen: minstens één per afdeling². Het aantal in te zetten vaste arbeidsuren neemt dus toe als een winkel langer open blijft. Bij een gelijkblijvende totale omzet stijgen de vaste arbeidskosten per gulden omzet: efficiency-verlies dus.

Meer omzet moet dit efficiency-verlies goedmaken. Voor kleine winkels is dit probleem veel groter dan voor grote winkels, omdat het aandeel vaste arbeidskosten een veel groter deel uitmaakt van de totale kosten. De kleinere winkel heeft dus een kostennadeel ten opzichte van de grote winkel. Een omzetverschuiving van midden- en kleinbedrijf naar grootwinkelbedrijf ligt voor de hand³. Kremers c.s. vinden echter dat de aard en omvang van dit proces een empirische vraag is. Zij beantwoorden hem niet.

Variabele arbeidsinzet

Daarnaast hebben winkels variabele arbeidskosten: hoe meer omzet, hoe meer arbeid er nodig is (om vakken te vullen, enz). Ongeacht het aantal uren dat de winkel open is, is voor elke (extra) gulden omzet een (extra) hoeveelheid arbeid nodig. Volgens Kremers c.s. nemen deze (extra) arbeidskosten per gulden omzet af, als een winkel langer open is. De piekbelasting neemt af. Ze baseren zich hierbij op Zweeds onderzoek. Daarin wordt (voor de levensmiddelen-detailhandel als geheel) op basis van een cross-sectie analyse geconcludeerd dat een langere openstelling leidt tot lagere variabele arbeidskosten.

De door Kremers c.s. aangehaalde Franse cijfers laten zien dat⁴: dit verband uiteenloopt voor verschillende winkeltypen; en dat er niet bij elk winkeltipe sprake is van *afnemende* variabele arbeidsinzet bij langere openstelling.

Verder moet worden bedacht dat grote winkels (gemiddeld) langer open zijn dan kleine. En de variabele arbeidskosten per gulden omzet zijn hoger in een kleine dan in een grote winkel⁵. Het Zweedse cijfer over elasticiteit van variabele arbeidskosten t.o.v. openingsduur meet dus in feite de elasticiteit van de variabele arbeidskosten t.o.v. de winkelomvang.

Omzetverschuiving

Voor een deel van de winkels (kleinere) nemen de totale arbeidskosten dus toe door stijging van de vaste kosten. Voor andere winkels (grotere) nemen de vaste kosten toe, en de variabele arbeidskosten mogelijk af. Omzet-verschuiving tussen winkels (van winkels met hoge kosten per gulden omzet naar winkels met lage kosten per gulden omzet) ligt voor de hand in een verdringingsmarkt als

1. J.J.M. Kremers, R.H.J.M. Gradus en P.J.G. Heijmans, Winkelsluiting op de heling, *ESB*, 13 juli 1994, blz. 628-632.
2. B. Nooteboom, A new theory of retailing costs, *European Economic Review*, jg. 17, 1982.
3. Zie ook B. Nooteboom in *de Volkskrant* van 14 november 1994. Hij wijst daar – terecht – ook op het prisonersdilemma waarin winkeliers zich bevinden als het over de vraag gaat: wel of niet langer open?
4. In hun artikel verwijzen Kremers c.s. naar Frans cijfermateriaal waaruit zou blijken dat langere openstelling in alle winkeltypen tot efficiency-winst leidt. De grens waarboven de totale arbeidsproductiviteit toeneemt bij langere openstelling ligt echter bij supermarkten met een arbeidsinzet van meer dan 17 full time equivalenten. Daaronder is er sprake van produktiviteitsverlies. Zie A.R. Thurik, Labour productivity, economies of scale and openingtime in large retail establishments, *The Service Industries Journal*, 1984, blz. 19-29. Thurik vergelijkt supermarkten, hypermarché's, en warenhuizen. Hij vindt voor hypermarché's een positieve elasticiteit, en voor supermarkten en warenhuizen een negatieve elasticiteit tussen openingstijd en variabele arbeidsinzet.
5. B. Nooteboom, *Economies of scale in retailing*, Rotterdam, 1976. Het model op grond waarvan Kremers c.s. een verband leggen tussen openstellingstijd en arbeidskosten is gebaseerd op de gegevens van winkels met een gemiddelde omzet van ongeveer 3,5 miljoen gulden op jaarbasis.

de levensmiddelen-detailhandel. In Zweden is dit effect ook opgetreden⁶. Deze omzetverschuiving leidt tot efficiency-winst en dus tot: werkgelegenheidsverlies door minder arbeid per gulden omzet (omzet verschoven naar efficiëntere winkels); werkgelegenheidswinst door omzetsijting als op de efficiency-verbetering prijsdaling volgt.

Dan moeten we dus wel zeker zijn dat de prijzen dalen door de omzetverschuiving. Treedt die prijsdaling ook werkelijk op?

Extra kosten

In het model is geen rekening gehouden met de noodzaak van extra beveiliging bij opening na 18.00 uur. De vaste arbeidsinzet neemt dus méér dan evenredig toe. Verder gaat het alleen om meer of minder inzet van arbeid (gemeten in uren). In het model is géén rekening gehouden met het feit dat de arbeidskosten na 18.00 uur 25 tot 50% hoger liggen door verschuldigde toeslagen⁷. Deze extra kosten per ingezette eenheid arbeid moeten opwegen tegen de (berekende) efficiency-winst. Zo niet, dan dalen de afzetprijzen nog niet en vervalt de in het model berekende omzets-groei.

Margegedrag

Voor zover de efficiency-winst die Kremers c.s. berekenen optreedt, is die voor een belangrijk deel te danken aan omzetverschuiving naar het grootwinkelbedrijf. Het is afhankelijk van het marge-gedrag van deze bedrijven in hoeverre de door hen bereikte grotere efficiency (vergeleken met een klein bedrijf) leidt tot lagere prijzen. Uit branche-onderzoek blijkt dat de bruto-marge van grote supermarkten groter is dan die van kleine supermarkten⁸.

Omvang van het berekende effect

Voor de berekening van het totale werkgelegenheidseffect worden enerzijds te ruime definities gebruikt, anderzijds te smalle. De model-uitkomst van Kremers c.s. luidt in elasticiteiten. Bij de vertaling daarvan in het aantal te winnen banen gaan zij er vanuit dat niet alleen *alle* supermarktachtige levensmiddelenwinkels, maar ook alle bakkers, slaggers en groenteboeren een toegestane verruiming van de winkelopstelling volledig benutten. Bij een zeer ruime, maar re-eler berekening komen wij, mét de

door Kremers c.s. berekende elasticiteiten op minder dan 3000 banen erbij bij 20% ruimere openstelling⁹.

Substitutie

Dan is het volgende effect nog niet meegenomen: in de gehanteerde prijselasticiteit voor levensmiddelen zit een substitutie-effect. Oftewel: de groei van de omzet in levensmiddelen gaat voor een deel ten koste van afzet in andere, aanpalende sectoren van de economie. Denk daarbij aan horeca (in het bijzonder fast food). De omvang van dit effect is moeilijk te kwantificeren. Per gulden omzet is het aandeel arbeid in de detailhandel lager dan in de horeca.

Meer of minder werk?

De FNV Dienstenbond kan niet voorstellen of, en zo ja hoeveel, werkgelegenheid een eventuele verruiming van de winkelopstelling oplevert. We menen echter dat de aangehaalde ESB-auteurs daar evenmin in slagen. Het is de vraag of er daadwerkelijk een omzetsijting te verwachten is. Dat hangt af van de vraag of de berekende daling van de arbeidskosten per gulden omzet in werkelijkheid ook optreedt. Een omzet-verschuiving ligt in ieder geval in de rede: de kosten van kleine bedrijven nemen harder toe dan die van grote bedrijven bij een verlenging van openstellingstijden. Door deze omzetverschuiving daalt de werkgelegenheid. Het is de vraag of daardoor prijsdaling optreedt (in de voorspelde omvang).

Ervaringen

De werkgelegenheidsgevolgen zijn dus ongewis. Dat blijkt ook uit de ervaringen met de verlengde openstelling sinds begin 1993 (van 52 naar 55 uur per week). In *arbeidsjaren* gemeten is het aantal werknemers in de (gehele) detailhandel gedaald met 2%¹⁰, ondanks de verruimde openstelling. Het komt ons dan ook nogal voorbarig voor om de door het CPB (in CEP 1994) geconstateerde stijging van het aantal werkzame *personen* in de detailhandel voor levensmiddelen geheel toe te schrijven aan de verruiming van de openstellingstijden. Om te beginnen is de detailhandelsomzet in voedings- en genotmiddelen in volume gelijk gebleven in 1993 t.o.v. 1992 en zijn de prijzen gestegen¹¹, terwijl het model een prijsdaling en volumestijging voorspelt als gevolg

van de uitbreiding van de openstellingsmogelijkheid. Het Hoofdbedrijfschap voor de Detailhandel constateert verder een toename van het aantal deeltijders en een aanzienlijke uitbreiding van het aantal verkooppunten in de detailhandel (4,5%). Het zijn deze factoren die geleid hebben tot een toename van het aantal werkzame personen.

6. Het marktaandeel van kleine en middelgrote supermarkten (400m²) is tussen 1970 (invoering liberalisatie winkeltijden: 1972) en 1993 gedaald van 70% naar 19%. (Absoluut aantal winkels gedaald van 12.100 tot 2.500.) Het marktaandeel van grote supermarkten en hypermarkten is gestegen van 30% naar 70%. Na de liberalisatie van de winkeltijden zijn er twee nieuwe typen kleine winkels opgekomen: kleine buurtwinkels die dagelijks open zijn van 09.00 tot 21.00 uur en winkels bij benzinestations. Samen 2.720 winkels, goed voor een marktaandeel van 11% in 1993. De sociale omstandigheden in de buurtwinkels zijn als 'vanouds': kleine omzetten, lange werktijden. Bron: *Supermarkt 1999*.

7. Winkeliers zouden deze kostenstijging wel eens kunnen proberen te omzeilen door uitsluitend hulpkrachten aan te nemen: scholieren en studenten die minder dan 12 uur per week in de winkel werken. Voor hen geldt geen toeslag voor het werken na 18.00 uur.

8. Deloitte & Touche, *Bedrijfsvergelijking 1993 Levensmiddelen-detailhandel*, Dordrecht, september 1994

9. In de levensmiddelen-detailhandel (sbi 6528) werkten in 1991 geen 230.000, maar 139.000 personen. Het verschil wordt verklaard door alle bakkers, slaggers, groenteboeren, zuivelhandelaren, e.d. niet mee te tellen. Dit lijkt ons een reëel uitgangspunt op basis van de huidige openstellingstijden van deze winkeltypen. Daar komt bij dat zelfs van de 457 Albert Heijn-winkels er 130 niet meer tot 18.30 uur open zijn. Het ligt niet voor de hand dat deze in de toekomst langer open zullen zijn. Vertalen we deze verhouding naar de complete sector detailhandel in levensmiddelen, dan hebben we een zeer ruime schatting van het aantal deelnemers aan een verruiming van de openstellingstijden van winkels. Met de elasticiteiten van Kremers c.s. en een verruiming van de openstelling met 20% leidt dat tot 3000 banen.

10. Hoofdbedrijfschap detailhandel, *Jaarboek 1994/1995*, Den Haag, 1994 blz. 11

11. In indexcijfers (1990 = 100) is de prijs van voedings- en genotmiddelen in de detailhandel gestegen van 106 (1992) naar 107 (1993). Het omzetvolume in de detailhandel voedings- en genotmiddelen is gelijk gebleven in 1993 t.o.v. 1992. Hoofdbedrijfschap Detailhandel, *Jaarboek Detailhandel 1994/1995*, Den Haag 1994.

Kwaliteit van de arbeid

In de detailhandel werken 46% van de werknemers full time. Van de deeltijders werkt slechts één derde meer dan 20 uur. In de levensmiddelenhandel liggen deze verhoudingen nog schever. Daar bedraagt het aantal fulltimers slechts 31%. Hun absolute aantal is stabiel tussen 1985 en 1991 en daalt daarna licht. Van alle deeltijders in de levensmiddelenhandel werkt driekwart minder dan 20 uur per week. Van deze 'kleine parttimers' werkt naar schatting 35% op een flexibel contract (geen vast aantal uren per week overeengekomen). Dit zijn de zg. hulpkrachten. Hun aantal is in 1993 2,5 maal zo hoog als in 1985. Zij maken nu 20% uit van alle werknemers in de levensmiddelenhandel. Een groot aantal van hen zijn scholieren en studenten. Het aantal parttimers met een vast aantal uren per week is verdubbeld tussen 1985 en 1993. Zij vormen nu 43% van alle werknemers in de levensmiddelenhandel. Het zijn vooral de massaal ingestroomde (deels huis)vrouwen.

Door de verruiming van de winkelopenstelling verschuift er omzet van kleinbedrijf naar grootwinkelbedrijf en van overdag naar het einde van de middag. Door dit type winkel en op dit tijdstip van de dag wordt veel meer dan gemiddeld gebruik gemaakt van hulpkrachten (studenten en scholieren). Omzetverschuiving betekent dus dat hulpkrachten (voor een deel) in de plaats komen van full-timers en vaste part-timers. Voor twee belangrijke groepen werknemers in de detailhandel is dit een bedreiging: de massaal ingestroomde (huis)vrouwen en de omvangrijke groep jongeren met een lage of afgebroken opleiding¹².

Conclusie

"De feiten met betrekking tot de te verwachten economische effecten van liberalisatie van de winkelsluiting in Nederland zijn onverdeeld gunstig." Zo concluderen Kremers c.s. Wij menen aangetoond te hebben dat een deel van de door hen aangevoerde 'feiten' gebaseerd zijn op een wankel economisch model. Wij zien andere feiten. De door hen voorspelde prijsdaling is twijfelachtig. De omzetverschuiving tussen winkels wordt veronachtzaamd.

Het lijkt ons meer terecht de positieve (vrijere keuze consument, lage-

re prijzen?) en negatieve welvaartseffecten (onaangename werktijden, verlies van kwalitatief behoorlijke werkgelegenheid, grotere afstand tussen winkels) voor verschillende groepen (werknemers, consumenten, winkeliers) tegenover elkaar te zetten. Het prettige van de winkelopstelling is dat het een *nationale* politieke keuze toelaat. De internationale markt legt ons niets op. Het betreft immers een vraagstuk op de binnenlandse markt.

De FNV Dienstenbond heeft gepleegd de welvaartsinstroom van ruimere openstelling voor consumenten te achterhalen, door hen de vraag voor te leggen of zij een prijsverhoging van 3% over zouden hebben voor volledig vrije openstelling. Minder dan 20% van de consumenten heeft wat over voor ruimere openingstijden¹³.

Werknemers (en winkeliers) in de detailhandel maken duidelijk dat er voor hen welvaartsverlies optreedt als hun werktijden verder verschuiven. De FNV Dienstenbond vindt daarom dat een (beperkte) verruiming van de openstelling alleen toe-

laatbaar is als de betrokken werknemers niet meer dan twee avonden per week ingezet kunnen worden, een toeslag (in tijd of geld) krijgen voor het werken op afwijkende uren, een maaltijdvergoeding krijgen bij een avonddienst, er extra maatregelen getroffen worden ter bescherming van hun veiligheid en dat nieuw aan te trekken werknemers een volwaardig (deeltijd)contract krijgen aangeboden.

Maurits Depla

De auteur is beleidsmedewerker bij de FNV Dienstenbond

12. Ongeschoold werd in de winkel vormt met 167.000 banen 30% van alle ongeschoolde banen voor jongeren. De helft hiervan zijn banen van hulpkrachten. L. Veendrick, de werkgelegenheid voor ongeschoolde jongeren, *Tijdschrift voor arbeidsvraagstukken*, jg 10, 1994/2.

13. Bureau Interview, Onderzoek winkelopenstelling, in opdracht FNV Dienstenbond, september 1994.